

The University of Tehran Press

The Structural Pathology of Exclusive Supervisory Authorities in the Administrative-Contract Law of Iran

Meysam Aboutalebi Najafabadi¹ | Vali Rostami² | Faramarz Atrian³

1. Department of Law, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran.
Email: maysam.abootalebi3@gmail.com
2. Corresponding Author; Department of Law, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran. Department of Public Law, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: vrostami@ut.ac.ir
3. Department of Law, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran.
Email: atryan.f.1001@gmail.com

Article Info	Abstract
<p>Article Type: Research Article</p> <p>Pages: 1275-1291</p> <p>Received: 2020/04/25</p> <p>Received in revised form: 2020/09/17</p> <p>Accepted: 2020/11/09</p> <p>Published online: 2023/09/23</p> <p>Keywords: <i>administrative contracts, exclusive supervisory authorities, financial corruption, oversight.</i></p>	<p>Supervising administrative contracts is necessary for an administrative system to provide efficient services to the public. It is important to note that administrative contracts are the most significant gate to corruption in governmental administrations. Therefore, controlling this kind of corruption is essential for increasing the efficiency of the government and protecting the rights of the public. Supervising administrative contracts is a legal mechanism which prevents corruption by high-ranking officials and guarantees public rights. In this paper, the characteristics of administrative contracts and the methods and bodies for their oversight within the Iranian legal system will be examined. The findings of the study show that in Iranian legal system, the oversight of administrative contracts is insufficient due to ambiguities in the relevant laws and regulation and the lack or weakness of exclusive supervisory authorities. It seems that the enactment of a specific law on the oversight of administrative contracts will solve this problem.</p>
<p>How To Cite</p>	<p>Aboutalebi Najafabadi, Meysam; Rostami, Vali; Atrian, Faramarz (2023). The Structural Pathology of Exclusive Supervisory Authorities in the Administrative-Contract Law of Iran. <i>Public Law Studies Quarterly</i>, 53 (3), 1275-1291. DOI: https://doi.com/10.22059/jpls.q.2020.301232.2406</p>
<p>DOI</p>	<p>10.22059/jpls.q.2020.301232.2406</p>
<p>Publisher</p>	<p>The University of Tehran Press.</p>

انتشارات دانشگاه تهران

فصلنامه مطالعات حقوق عمومی

شاپا الکترونیکی: ۱۱۳۹-۲۴۲۳

دوره: ۵۳، شماره: ۳

پاییز ۱۴۰۲

Homepage: <http://jplsqt.ac.ir>

آسیب‌شناسی ساختاری مراجع اختصاصی نظارتی در حقوق قراردادهای اداری ایران

میثم ابوطالبی نجف‌آبادی^۱ | ولی رستمی^۲ | فرامرز عطریان^۳

۱. گروه حقوق، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران. رایانامه: maysam.abootalebi3@gmail.com
۲. نویسنده مسئول؛ گروه حقوق، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران و گروه حقوق عمومی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: vrostami@ut.ac.ir
۳. گروه حقوق، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران. رایانامه: atrian.f.1001@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: پژوهشی</p> <p>صفحات: ۱۲۷۵-۱۲۹۱</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۲/۰۶</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۳۹۹/۰۶/۲۷</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۸/۱۹</p> <p>تاریخ انتشار برخط: ۱۴۰۲/۰۷/۰۱</p> <p>کلیدواژه‌ها: فساد مالی، قراردادهای اداری، مراجع اختصاصی نظارتی، نظارت.</p>	<p>نظارت بر قراردادهای اداری از جمله ضرورت‌های یک نظام اداری به‌منظور ارائه هرچه بهتر خدمات عمومی است. اهمیت این بحث جایی است که بدانیم قراردادهای اداری مهم‌ترین گلوگاه فساد در دستگاه‌های اجرایی است. ضرورت مقابله با این فساد موجب افزایش کارایی، بهره‌وری دستگاه‌های اجرایی و حفاظت از بیت‌المال و تضمین حقوق عمومی است. نظارت بر قراردادهای اداری سازوکار حقوقی است که به‌منظور جلوگیری از سوءاستفاده مدیران دولتی و اقدامات فسادزای آنها مطرح می‌شود و در پی آن حقوق مالی مردم (بیت‌المال) را تضمین می‌کند. حال اینکه قراردادهای اداری چه ویژگی‌هایی دارند که نظارت بر آنها لازم می‌شود و چه مراجعی اختصاصی نظارتی می‌توانند در این باره وجود داشته باشند و چالش‌های پیش‌روی این نهادها کجاست، موضوع مورد بحث تحقیق حاضر است که نگارندگان با ارجاع به نظام حقوقی ایران درصدد تبیین آن هستند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که نظام حقوقی ایران در حوزه نظارت بر قراردادهای اداری دچار ابهام بوده و مراجع اختصاصی نظارتی در انجام نظارت آسیب‌پذیرند که به نظر می‌رسد با تصویب قانون خاص و ایجاد مرجع متمرکز خاص نظارتی بتوان این چالش را برطرف کرد.</p>
استناد	<p>ابوطالبی نجف‌آبادی، میثم؛ رستمی، ولی؛ عطریان، فرامرز (۱۴۰۲). آسیب‌شناسی ساختاری مراجع اختصاصی نظارتی در حقوق قراردادهای اداری ایران. <i>مطالعات حقوق عمومی</i>، ۵۳ (۳)، ۱۲۷۵-۱۲۹۱.</p> <p>DOI: https://doi.com/10.22059/jplsqt.2020.301232.2406</p>
DOI	10.22059/jplsqt.2020.301232.2406
ناشر	<p>مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.</p>

۱. مقدمه

یکی از راه‌های اصلی دولت برای تأمین خدمات عمومی انعقاد قراردادهای اداری است. طرفین این قرارداد دولت و اشخاص حقیقی یا حقوقی (اعم از خصوصی یا عمومی) هستند. شخص طرف قرارداد در مقابل ارائه خدمات عمومی یا خرید یا فروش کالا، مابه‌ازایی را از طرف دولتی دریافت می‌کند.^۱ با توجه به حجم و رقم بالای پرداختی این قراردادها، احتمال وسوسه مأموران و مدیران دولتی وجود دارد که به جای اینکه مشروعیت جهت معامله را (که همان منفعت عمومی است) برآورده کنند، با تبانی، سندسازی، فرار از تشریفات این نوع قراردادها و روش‌های دیگر منفعت عمومی را به منفعت شخصی تبدیل و به اصطلاح به قرارداد اداری به مثابه «شکار اداری» نگاه می‌کنند.

با توجه به ضرورت حمایت و تضمین حقوق شهروندان در مقابل سوءاستفاده‌های مقامات عمومی از بیت‌المال، نظارت بر قراردادهای اداری امری واجب و اجتناب‌ناپذیر است. راهکارها و سازوکارهایی برای اعمال نظارت بر این نوع قراردادها متصور است که وجود مراجع اختصاصی نظارتی یکی از آنها است. پرسشی که مقاله حاضر درصدد پاسخگویی به آن است اینکه، تا چه حدی مراجع اختصاصی نظارتی در حقوق قراردادهای اداری ایران می‌توانند موفق به نظارت شوند؟

جواب به این سؤال موجب تبیین چالش‌های پیش‌رو در زمینه نظارت بر قراردادهای اداری در ایران می‌شود. ضرورت بررسی این بحث جایی آشکار می‌شود که بدانیم وقوع فساد و سوءاستفاده اداری در زمینه قراردادهای اداری موجب تضییع حقوق شهروندان و پایین آمدن بهره‌وری دستگاه‌های اجرایی در ارائه خدمات عمومی می‌شود.

پس از مقدمه‌ای که گذشت، در بخش اول مفاهیم و ضرورت نظارت بر قراردادهای اداری را بررسی می‌کنیم. در بخش دوم به روند نظارت مراجع اختصاصی نظارتی و چالش‌های ساختاری آنها در حقوق قراردادهای اداری می‌پردازیم و در پایان، بحث خود را با نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهاد خاتمه می‌دهیم.

۲. مفاهیم و ضرورت نظارت بر قراردادهای اداری

در این قسمت با توجه به ضرورت، ابتدا مفاهیم مربوط به قرارداد اداری را تعریف می‌کنیم، سپس ضرورت نظارت بر قراردادهای اداری را بررسی می‌کنیم و در پایان به تعریف و انواع مراجع اختصاصی نظارتی در قراردادهای اداری می‌پردازیم.

۱. البته در مواردی این مابه‌ازا حقوقی حق انحصار است، مثل قرارداد امتیاز.

۱.۲ مفهوم قراردادهای اداری

با توجه به عدم تعریف این قرارداد در قوانین ایران و با توسل به دکترین در این زمینه، قرارداد اداری، قراردادی است که یکی از سازمان‌های اداری یا با نمایندگی از آنها از یک سو با هریک از اشخاص حقیقی و حقوقی از سوی دیگر، با هدف انجام یک عمل یا خدمت مربوط به منافع عمومی بر طبق احکام خاصه منعقد می‌کند و رسیدگی به اختلافات ناشی از چنین قراردادی در صلاحیت دادگاه‌های اداری^۱ است (انصاری، ۱۳۸۷: ۳۲). همچنین قراردادی که مؤسسات عمومی آن را به منظور انجام یک امر عمومی و با قصد شمول احکام خاص حقوق اداری منعقد می‌کنند، قرارداد اداری گویند (طباطبایی مومنی، ۱۳۸۷: ۳۵۸) و نیز اگر قراردادی بین یک نهاد عمومی با موقعیت برتر قانونی از یک طرف و دیگر اشخاص حقیقی و حقوقی [حقوق خصوصی] یا دیگر اجزای وابسته به یک سازمان عمومی از طرف دیگر منعقد شود که هدف از آن تأمین منافع عمومی از طریق ارائه خدمات عمومی، انجام کارهای عمومی یا ارائه کالای عمومی به نظام سیاسی باشد، قرارداد اداری است (Cucu, 2019: 503, به نقل از: Vergina, 2017: 374). نظر به تعاریف مذکور درباره قراردادهای اداری می‌توان مشخصات ذیل را برای آنها برشمرد:

۱. وجود یک دستگاه اجرایی وفق ماده ۵ قانون مدیریت خدمات کشوری به‌عنوان یک طرف قرارداد؛

۲. تأمین منافع عمومی به‌عنوان موضوع قرارداد مثل احداث جاده و بیمارستان؛

۳. پیروی قرارداد از احکام خاص حقوق اداری.

علاوه بر مشخصات فوق به نظر می‌رسد برخی صاحب‌نظران حقوق اداری (رستمی، ۱۳۹۴: ۲۱۸؛ انصاری، ۱۳۸۷: ۳۲؛ زارعی، ۱۳۹۰) صلاحیت دادگاه‌های اداری برای رسیدگی به اختلافات ناشی از این قراردادها را به‌عنوان خصیصه دیگر بیان کرده‌اند (برای دیدن نظر مخالف ر.ک: طباطبایی مومنی، ۱۳۸۷: ۳۵۸؛ Vergina, 2017: 503)؛ خصیصه‌ای که در آرای وحدت رویه دیوان عدالت اداری خلاف آن تصریح شده است^۲ (رستمی، ۱۳۹۴: ۲۱۹). از نگاه تطبیقی در کشورهای فرانسه، هلند، بلژیک، لوکزامبورگ، ایتالیا، یونان و تایلند هدف از تأسیس این دادگاه‌ها رسیدگی به احکام اداری و آیین‌نامه‌های خلاف قانون بوده است [ولی به مرور] این دادگاه‌ها صلاحیت خود را به قراردادهای اداری نیز توسعه داده‌اند (Pathamayada, 2017: 90). در نهایت در قوانین و مقررات اداری^۳ و رویه

۱. وجود یا نبود دادگاه اداری در حقوق ایران را در ادامه از نظر می‌گذرانیم.

۲. دادنامه‌های شماره ۱۳۰-۷۷/۶/۲۱-۳۳-۷۵/۲/۲۹ و ۱۹۷۱۷-۷۹/۹/۲۰ هیأت عمومی دیوان عدالت اداری.

۳. در قانون آیین دادرسی اداری آلبانی (۱۹۹۹) عبارت قرارداد اداری تعریف شده است (Spahiu, 2017: 38).

قضایی ایران اصطلاح قرارداد اداری به کار نرفته است، ولی باید گفت که قراردادهای خاصی پایه‌ریزی شده‌اند که واجد سه شرط اول هستند و جز با توسل به اصول و قواعد حقوق عمومی توجیه‌پذیر نیستند؛ برای مثال قرارداد پیمانکاری دولتی. با توجه به تعریف و مشخصات این‌گونه قراردادها، نظارت بر آنها ضرورت پیدا می‌کند که در ادامه به آن می‌پردازیم.

۲.۲. مفهوم و ضرورت نظارت بر قراردادهای اداری

از قراردادهای اداری، به‌عنوان یکی از منابع عمده فساد^۱ [در امور عمومی] نام برده شده است (Gauthier and Lesne, 2018: 5) و علت، آنکه تأمین اعتبارات قراردادهای اداری از بودجه عمومی و بیت‌المال^۲ است و همچنین مبلغ بالای این نوع قراردادها موجب وسوسه مقامات اداری می‌شود (Castro et al., 2018: 56). در بسیاری از جوامع فساد هزینه‌های اقتصادی سنگینی به بار می‌آورد، باعث کندی روند توسعه اقتصادی می‌شود و توانایی نهادها در ارائه خدمات به شهروندان را کاهش می‌دهد که در نهایت موجب بی‌اعتمادی جامعه به دولت می‌شود (Boudreaux et al., 2017: 181). به همین دلایل مبارزه با گلوگاه‌های فساد لازم به نظر می‌رسد.

از متغیرهای مستقیم فساد در قرارداد اداری می‌توان به این موارد اشاره کرد: ۱. عدم شفافیت، ۲. محدودیت دسترسی به اطلاعات و ۳. نبود حسابرسی و کنترل در هر مرحله (Neupane et al., 2012: 305). در پی عوامل فوق فساد نامشهود به تدریج به فساد علنی تبدیل می‌شود و بخش‌های جامعه را فرا می‌گیرد. (اسماعیلی، ۱۳۸۷: ۳۱-۲۸). در کنار این متغیرهای مستقیم باید به عوامل غیرمستقیم نیز اشاره کرد که مهم‌ترین آنها تصدی‌گری و مداخله گسترده دولت در اقتصاد است. بدین شکل که هرچه در محیط بازار و اقتصاد، رقابت کمتر و میزان تصدی دولت بیشتر، میزان فساد از طریق ترغیب کارکنان دولت به اخذ سهمی از رانت‌های اقتصادی بیشتر خواهد شد (رستمی، ۱۳۹۶: ۳۶). مصداق این موضوع زمانی است که اگر شرکت‌های دولتی در کنار شرکت‌های خصوصی در مناقصات و مزایده‌های دستگاه‌های اجرایی شرکت کنند، اصل رقابت‌پذیری کنار می‌رود و در عوض تصدی و رانت اقتصادی مذکور خودنمایی می‌کند.

۱. تعریف فساد از نگاه بانک جهانی «سوءاستفاده از منصب عمومی برای نفع شخصی» همچنین «پیشنهاد دادن، دریافت، یا تقاضای هر چیز با ارزش برای تأثیر گذاردن بر روی رفتار یک کارمند دولتی در فرایند انجام یک کار یا قرارداد» (World bank, 1997: 8).

۲. به همین دلیل می‌توان طرف سوم قرارداد اداری را مردم خواند (ویژه، ۱۳۹۳: ۱۰۷).

با این اوصاف نظارت بر قراردادهای اداری ضروری است. در تعریف حقوقی، نظارت به معنی «بررسی، ممیزی و ارزشیابی کارهای انجام‌شده یا در دست انجام و انطباق آنها با تصمیم‌های گرفته‌شده و قانون و مقررات، در جهت جلوگیری از انحراف اجرایی» است (قاضی، ۱۳۷۳: ۳۵۲). همچنین نظارت در حقوق عمومی، عبارت از کنترل و بررسی اقدامات یک مقام و نهاد حکومتی از سوی مقام و نهاد دیگر است که غایت آن حصول اطمینان از باقی ماندن اقدامات یادشده در حدود و ثغور قانونی است (راسخ، ۱۳۸۸: ۲۱). روند نظارت بر قراردادهای اداری در وهله اول متوجه مراجع اختصاصی نظارتی است که در ادامه به آنها می‌پردازیم.

۳.۲. تعریف مراجع اختصاصی نظارتی (در قراردادهای اداری) و انواع آنها

در حقوق اداری ایران از مراجع اختصاصی نظارتی تعریفی وجود ندارد، ولی با توجه به کارکرد و ساختار آنها می‌توان این مراجع را این‌طور تعریف کرد: مراجعی با صلاحیت نظارتی صریح یا تلویحی^۱ هستند که به موجب قانون خاص مربوط به قراردادهای اداری در خارج از سازمان‌های نظارتی عام^۲ تشکیل شده‌اند و صلاحیت آنها منحصر به نظارت در مورد قراردادهای اداری مانند تشریفات مناقصه و مزایده، چگونگی انعقاد قراردادهای اداری و حتی مراحل پس از انعقاد آنهاست. انواع این مراجع در حقوق قراردادهای اداری ایران شامل موارد ذیل است:

۱. کمیسیون مناقصه: طبق ماده ۵ قانون برگزاری مناقصات^۳ ۱۳۸۳، ارزیابی پیشنهادها با گشودن پاکت‌های مربوط به مناقصه‌گران در جلسه این کمیسیون انجام می‌گیرد. وفق این ماده رئیس دستگاه مناقصه‌گزار یا نماینده وی، ذی حساب یا بالاترین مقام مالی دستگاه مربوط و مسئول فنی دستگاه مناقصه‌گزار یا واحدی که مناقصه به درخواست وی برگزار می‌شود، از اعضای این کمیسیون هستند.^۴
۲. کمیته فنی بازرگانی: وفق بند «د» ماده ۲ ق.ب.م ۱۳۸۳، کمیته هیأتی است با حداقل سه عضو خبره فنی بازرگانی صلاحیت‌دار که از سوی مقام مجاز دستگاه مناقصه‌گزار انتخاب می‌شود و ارزیابی فنی بازرگانی پیشنهادها را بر عهده می‌گیرد. براساس بند «الف» ماده ۱۹ قانون مذکور، در مناقصات

۱. منظور از تلویحی آن است که در راستای انجام وظایف اصلی خود می‌توانند نظارت کنند یا انجام وظایف آنها می‌تواند نتیجه نظارتی به‌همراه داشته باشد.

۲. مانند سازمان بازرسی کل کشور، دیوان محاسبات، وزارت اطلاعات، دیوان عدالت اداری، دادگاه‌های دادگستری و ...

۳. من بعد ق.ب.م ذکر می‌شود.

۴. در مورد شهرداری‌ها یک نفر از اعضای شورای شهر به‌عنوان ناظر در این کمیسیون شرکت می‌کند و در مورد شرکت‌های دولتی اعضای این کمیسیون توسط هیأت مدیره انتخاب می‌شوند.

دومرحله‌ای، مناقصه‌گزار (کمیته فنی بازرگانی) موظف است براساس معیارها و روش‌های اعلام‌شده در اسناد مناقصه، ارزیابی کیفی مناقصه‌گران و ارزیابی فنی بازرگانی پیشنهادها را انجام دهد و اعلام کند.

۳. هیأت ترک تشریفات مناقصه و مزایده: وفق ماده ۸۳ قانون محاسبات عمومی و ماده ۲۷ ق.ب.م در مواردی که انجام مناقصه یا مزایده براساس گزارش توجیهی دستگاه اجرایی مربوط و به تشخیص هیأت ترک مناقصه میسر یا به مصلحت نباشد، می‌توان معامله را به هر طریق دیگری انجام داد. در این صورت هیأت مزبور با رعایت صرفه و صلاح دولت نظارت بر این‌گونه معاملات را اعمال می‌کند (امامی، ۱۳۹۱: ۱۷۲).

۴. هیأت رسیدگی به شکایات مربوط به مناقصات: در برخی مواقع پیمانکار بازنده مدعی حقانیت خود در عقد قرارداد می‌شود و یا وی به ناسالم بودن پیشنهاد قیمت پیمانکار برنده اعتراض می‌کند یا در مواردی نیز اعتراض مربوط به عدم پیروی دستگاه مناقصه‌گزار از مقررات و یا بی‌انضباطی دستگاه مناقصه‌گزار در برنامه‌ها و مشخصات مناقصه است (محمدکریمی و همکاران، ۱۳۸۹: ۸۶). در این زمینه در سال ۱۳۸۸ قانون اساسنامه هیأت رسیدگی به شکایات قانون برگزاری مناقصات به تصویب مجلس رسید. طبق ماده ۵ قانون اخیر، هیأت مزبور صلاحیت رسیدگی به عدم رعایت مقررات یا ضوابط مربوط از طرف کار گروه فنی بازرگانی در ارزیابی کیفی مناقصه‌گران یا ارزیابی فنی پیشنهادها، شرکت افراد دیگر در ترکیب کمیسیون مناقصه به‌جای اعضای مندرج در قانون، اعمال تبعیض در تحویل یا تشریح اسناد یا کسری آنها در مقایسه با سایر مناقصه‌گران، گشایش پیشنهاد مناقصه‌گران در خارج از زمان و مکان مقرر، عدم رعایت ترتیبات باز کردن پاکت‌های مناقصه، هرگونه قصور در دعوت که به عدم امکان حضور مناقصه‌گران در هریک از جلسات گشایش پاکت‌ها منجر شود، شکایت مناقصه‌گران از تبانی بین مناقصه‌گران با یکدیگر یا بین مناقصه‌گران با مناقصه‌گزار و... را دارد (برای اطلاع از حقوق اروپایی در این زمینه ر.ک: Ferwerda, 2016: 250).

نظر به اینکه با مراجع اختصاصی نظارتی در حقوق قراردادهای اداری آشنا شدیم و با توجه به هدف نوشته در آسیب‌شناسی آنها، به بررسی و ارزیابی چالش‌های پیشرو این مراجع می‌پردازیم.

۳. روند نظارت مراجع اختصاصی نظارتی^۱ و چالش‌های ساختاری آنها در حقوق

قراردادهای اداری ایران

در این بخش به بررسی کمیسیون مناقصه، کمیته فنی بازرگانی، هیأت ترک تشریفات مناقصه و مزایده و هیأت رسیدگی به شکایات مربوط به مناقصات می‌پردازیم.

۱. روند نظارتی این مراجع در مزایده و مناقصه یکسان است.

۱.۳. کمیسیون مناقصه

سازوکارهای نظارتی این کمیسیون را می‌توان به این صورت تشریح کرد:

۱.۱.۳. نظارت فردی

مطابق این نوع نظارت حضور رئیس دستگاه مناقصه‌گذار یا نماینده وی بالاترین مأمور دولتی در سلسله‌مراتب اداری نوعی نظارت درون‌سازمانی و اداری (رضایی‌زاده، ۱۳۸۵: ۱۰۲-۱۰۳) تلقی می‌شود و در نتیجه احتمال سوءاستفاده مأموران مادون خود را کاهش می‌دهد. در مقابل با توجه به اینکه رئیس دستگاه مناقصه‌گزار نسبت به دو عضو کمیسیون جایگاه اداری بالاتری دارد، همین موضوع موجب وابستگی اداری می‌شود و بر تصمیمات اعضا در رد یا قبول پیشنهادهای مناقصه‌گران اثر می‌گذارد (Petkov, 2019: 70). بنابراین اگر از اعضای کمیسیون، رئیس اداره نبود و ذی‌حساب ریاست کمیسیون را بر عهده داشت، شاید این چالش برطرف می‌شد.^۱ این آسیب نظارتی در خصوص کمیسیون مناقصه در شرکت‌های دولتی به شکل دیگر وجود دارد. به دلیل اینکه هیأت مدیره شرکت دولتی اعضای این کمیسیون را انتخاب می‌کنند، وابستگی ساختاری کاملی با هیأت مدیره ایجاد می‌شود که خود می‌تواند زمینه فساد را ایجاد کند. در این مورد بهتر است اعضای این کمیسیون توسط نهاد مرکزی مانند وزارتخانه مربوط انتخاب یا تأیید شوند. وجود ذی‌حساب یا بالاترین مقام مالی^۲ دستگاه مناقصه‌گزار در جلسه ارزیابی پیشنهادهای مناقصه‌گران موجب اعمال نظارت مالی براساس قوانین و مقررات بودجه‌ای و مالی می‌شود. در خصوص نظارت ذی‌حساب، پذیرش نظریه شماره ۵۳/۴۷۱۹۴ مورخ ۹۸/۰۳/۱۳ اداره کل نظارت بر ذی‌حساب‌های معاونت نظارت مالی و خزانه‌داری کل کشور می‌تواند چالش‌برانگیز باشد، چراکه در این نظریه مقرر شده است مخالفت ذی‌حساب در کمیسیون مناقصه در صورت نظر مثبت دو عضو دیگر منطقی و صحیح نیست. همچنین با توجه به اینکه رأی اکثریت اعضای کمیسیون ملاک است، به نظر می‌رسد عضویت ذی‌حساب در کمیسیون بیشتر جنبه نظارت اطلاعی دارد. با وجود این تأیید تأمین اعتبار توسط ذی‌حساب می‌تواند ماهیت نظارتی این عضو را مستقل از سایر اعضا ترسیم کند. وجود مسئول فنی دستگاه مناقصه‌گزار یا واحد

۱. در گامیایا رئیس کمیسیون مناقصه حسابدار یا نماینده اوست و سایر اعضا شامل یک متخصص بودجه و یک تکنیسین فنی آشنا به خدمات عمومی هستند که توسط مقامات اداری موقتاً منصوب می‌شوند (Wittig & Geng, 2004: 28).

۲. به موجب بخشنامه شماره ۵۸۰۴۹۲ مورخ ۹۵/۴/۱ در خصوص ثبت اطلاعات قراردادها در پایگاه اطلاعات قراردادی کشور، مدیریت و نظارت بر ثبت به موقع، کامل و صحیح اطلاعات قراردادها در این پایگاه بر عهده بالاترین مقام مالی دستگاه اجرایی است.

مربوط به عنوان متخصص فنی، نظارت کیفی بر موضوع کار پیشنهاددهندگان را اعمال می‌کند تا مبادا شخصی یا شرکتی با تبانی یا پرداخت رشوه، بدون داشتن صلاحیت، طرف قرارداد با دستگاه اجرایی قرار گیرد. بر این نظارت نیز ایراد فوق (وابستگی اداری مسئول فنی به رئیس دستگاه) وارد است و بهتر است فهرست مأموران فنی دستگاه‌های اجرایی با توجه به رسالت، اهداف و تخصصی بودن این سازمان‌ها توسط سازمان برنامه و بودجه تهیه شود و این مأمور فنی به‌طور قرعه‌پیش از تشکیل جلسه کمیسیون مناقصه (برای مثال یک هفته یا کمتر) توسط سازمان برنامه و بودجه به آن کمیسیون مأمور شود. از دیگر آسیب‌های نظارتی این کمیسیون، عدم پیش‌بینی حضور نماینده تشکلهای صنفی در جلسه مناقصه است. بر این اساس برای رعایت حقوق طرف مناقصه و عادلانه کردن رسیدگی کمیسیون و نیز اتخاذ تصمیم بی‌طرفانه و شفاف بهتر است حضور نماینده صنف یا صنوف مربوط به موضوع مناقصه در قانون پیش‌بینی شود.^۱ از دیگر آسیب‌های نظارت فردی این کمیسیون (به‌طور کلی) وابستگی اعضا به احزاب سیاسی است. احزاب سیاسی با وارد کردن عضو خود در این کمیسیون‌ها شرکت‌های وابسته به حزب خود را در مناقصات یا مزایده‌ها برنده اعلام می‌کنند (petkov, 2019: 68). بنابراین باید یکی از شرایط عضویت در این کمیسیون‌ها عدم وابستگی به احزاب سیاسی باشد.^۲

۳.۱.۲. نظارت جمعی

براساس این نوع نظارت، کمیسیون به‌عنوان یک شخصیت مستقل از اعضای خود موارد ماده ۲۴ ق.ب.م. را بررسی می‌کند.^۳ با وجود این باید گفت از آنجا که شفاف‌سازی پیش از انعقاد قرارداد اداری اثر قوی‌تری نسبت به شفاف‌سازی پس از انعقاد قرارداد اداری دارد (Monika et al., 2019: 2)، باید شرکت عموم (نه تنها مناقصه‌گران) در جلسه کمیسیون مناقصه آزاد باشد و مفاد جلسه از طریق رسانه‌ها و روزنامه‌ها منتشر شود. حتی لازم است کمیسیون صلاحیت بیان دلایل رد و قبول مناقصه‌گران را بدون درخواست آنها داشته باشد.^۴ فقدان این امر به‌شدت نظارت کمیسیون را تحت تأثیر قرار می‌دهد. در مقابل وجود این امر موجب شفافیت می‌شود و نظارت نهادهای نظارتی عام را تسهیل می‌دهد. از دیگر آسیب‌های نظارتی

۱. یکی از اعضا در هیأت رسیدگی به شکایات در مناقصات نماینده تشکل صنفی مربوط با توجه به نوع مناقصه است. همچنین در مورد عضویت نماینده جامعه مدنی در کمیسیون مزایده و واگذاری‌ها در فیلیپین ر.ک: (Pimentel, 2004: 43).

۲. در آلمان اعضای کمیسیون بررسی مناقصه باید بی‌طرف، مستقل و بدون وابستگی (سیاسی) باشد (Preda, 2019: 69).

۳. نتیجه می‌تواند رأی به تمدید مناقصه باشد یا لغو آن.

۴. در بند ۱ ماده ۱۲ قانون مدل آنسیترال، بیان دلایل رد مناقصه‌گر منوط به درخواست است.

ساختاری نبود پیش‌نظارت مقام‌های دولتی است. در چین پیش از برگزاری جلسه کمیسیون مناقصات عمومی، مقامات دولتی به‌طور تصادفی برخی پیشنهادها را به متخصصان خود به‌عنوان کمیته ارزیابی ارجاع می‌دهند. این متخصصان منتخب طبق شرایط مشخص‌شده در سند تدارکات عمومی نامزدهای برنده را به مقامات دولتی پیشنهاد می‌کنند (Wang et al., 2020: 2)، البته پسا-نظارت نیز می‌تواند وجود داشته باشد؛ به این صورت که مقامات دولتی یا کمیته منتخب آنها از مناقسه‌گر برنده بخواهند که صلاحیت خود را مجدداً مطابق با معیارها و ملاک‌های اسناد مناقسه اثبات کند (بند ۶ ماده ۳۴ قانون مدل انسیترال). همچنین با توجه به متعدد بود کمیسیون‌های مناقسه در دستگاه‌های اجرایی و تکرر آنها، به‌نظر می‌رسد با داشتن یک مرکز ملی قراردادهای اداری^۱ نظارت متمرکز را بر تمام قراردادهای اداری همه دستگاه‌های اجرایی به شکل مؤثر اعمال و کار مراجع نظارتی عام را برای نظارت بر یک مرکز واحد تسهیل می‌کنیم (Aboelazm, 2019: 266). شایان ذکر است که تصمیم کمیسیون مناقسه اداری محسوب می‌شود و در صورت مغایرت با قانون یا عدم رعایت تشریفات قانونی قابل شکایت در مراجع اداری است (امامی، ۱۳۹۱: ۱۵۹). از این‌رو اگر عدم رعایت تشریفات قانونی در فرایند رسیدگی کمیسیون، زمینه فساد و تبانی را فراهم کند، شکایت به دیوان عدالت اداری می‌تواند نوعی نظارت در این خصوص باشد.

۲.۳. کمیته فنی بازرگانی

وجود این کمیته موجب جلوگیری از ورود طرف قراردادی می‌شود که صرفاً با پرداخت رشوه و بدون داشتن صلاحیت فنی و بازرگانی یا تبانی با مقامات دولتی، بخواهد قرارداد اداری با دستگاه‌های اجرایی منعقد کند. اگرچه وجود چنین مرجعی می‌تواند تا حدی مانع از ایجاد فساد در مرحله شکل‌گیری قراردادهای اداری شود، ولی به‌نظر می‌رسد آسیب‌های حقوقی در این باره وجود دارد. از جمله اینکه در قانون مذکور به تصمیم کمیته فنی بازرگانی در خصوص رد یا قبول پیشنهادها براساس معیارها و روش‌های اعلام‌شده در اسناد مناقسه اشاره شده، درحالی‌که معلوم نیست این معیارها و روش‌ها براساس کدام دلیل و معیار و کدام توجیه تدوین شده است. به‌عبارت دیگر تدوین اصول و مشخصات فنی خدمت یا کالا که مرجع قضاوت کمیته برای رد یا قبول پیشنهادهاست، می‌تواند به این معنی باشد که حتی در صورت رشوه ندادن آشکار، انگیزه‌هایی برای همکاری مؤثر بین مناقسه‌گر و مقامات دولتی وجود دارد (Monika et al., 2019: 4).

۱. ایجاد سامانه تدارکات الکترونیکی دولت (ستاد) به موجب مصوبه شماره ۱۶۵۳۸۹/ت ۴۶۸۴۹ ک مورخ ۱۳۹۰/۸/۲۱ هیأت وزیران، می‌تواند تلاشی در این خصوص تلقی شود. همچنین برای اطلاع از ضرورت برخط کردن قراردادهای اداری دولت‌ها ر.ک: (Vaidya, 2006: 76).

اگر خود معیارها و روش‌ها اعلام شده در اسناد مناقصه به‌عمد برای ورود شرکت خاصی به مناقصه باشد، کارایی کمیته هرچند واقعی چه اثری دارد؟ (Ferwerda, 2016: 251). بنابراین بهتر است این صلاحیت را به کمیته مذکور اعطا کنیم که تصمیم‌گیری کند، آیا چنین معیارها و روش‌های مذکور در اسناد مناقصه متناسب با ماهیت این نوع قرارداد اداری است و آیا نیاز به چنین معیارها و استانداردهایی در آن قرارداد اداری ضروری است؟ این توسعه صلاحیت موجب جلوگیری از شکل‌گیری فساد در این مورد می‌شود. همچنین یکی از چالش‌های ساختاری در این مورد فقدان نهادی است که در مورد عینی یا ذهنی بودن معیارهای فنی ارزیابی مناقصه‌گران قضاوت کند، چراکه اگر سازمان مناقصه‌گذار معیارهای غیرعینی برای ارزیابی در نظر بگیرد، نه تنها کارکرد کمیته فنی - بازرگانی را به چالش می‌کشد، بلکه زمینه فساد را ایجاد می‌کند. بنابراین بهتر است زمانی که اسناد مناقصه به مناقصه‌گران داده می‌شود، در صورت اعتراض مناقصه‌گران به غیرعینی بودن ملاک‌ها و معیارهای مذکور در اسناد مناقصه، یک کمیته یا کمیسیونی به این شکایت رسیدگی و عینی بودن معیارها را بررسی کند. همچنین به نظر می‌رسد اعضای کمیته فنی نباید هیچ‌گونه رابطه استخدامی یا مالی با مؤسسات و شرکت‌ها ارائه‌دهنده کالا و خدمت داشته باشند. برای مثال حتی سهامدار عادی به شرکت؛ چراکه همین مسئله می‌تواند در قبول پیشنهاد چنین شرکتی در کمیته فنی مؤثر باشد، امر مهمی که لازم است در قوانین پیش‌بینی شود.

۳.۳. هیأت ترک تشریفات مناقصه و مزایده

پرواضح است هرچه از مناقصات عمومی فاصله بگیریم و به سوی مناقصات محدود یا ترک تشریفات آن نزدیک شویم، نظارت کم‌رنگ‌تر و در نتیجه فساد بیشتر می‌شود. بنابراین وجود این نهاد خاص نظارتی اگرچه یک مزیت در این زمینه است، ولی خالی از ایراد نیز نیست. از جمله اینکه گزارش توجیهی دستگاه مناقصه‌گذار که مبنای بررسی این هیأت است، ممکن است غیرواقعی باشد. روش‌های پیشرفته این فرض شامل سازماندهی مراحل یک قرارداد عمومی به‌عنوان یک حالت اضطراری با مهلت بسیار کوتاه است (Monika et al., 2019: 4). همچنین معلوم نیست که گزارش توجیهی که اصولاً باید به امضای بالاترین مقام اداری یا نماینده او در یک سازمان برسد تا قابلیت طرح در هیأت مذکور را پیدا کند، چگونه ممکن است توسط عضو خبره و متعهد سازمان که توسط بالاترین مقام آن سازمان انتخاب می‌شود، مورد انتقاد قرار گیرد و رد شود؟ بنابراین لزوم داشتن استقلال ساختاری برای این هیأت ضروری است. همچنین در

سازمان‌های استانی که بالاترین مقام آن سازمان عضو این هیأت است، تناقض جدی‌تر است، چراکه همان فردی که به‌عنوان عالی‌ترین مقام اداری اعتقاد به ترک مناقصه دارد، در هیأت ترک مناقصه عضویت دارد و باید در خصوص ضرورت یا عدم ضرورت ترک مناقصه قضاوت کند. از جمله ایرادات دیگر ابهام در عبارت «رعایت صرفه و صلاح» و «سایر مقررات» است که هیأت مذکور با توجه به این عبارات باید پیشنهاد ترک مناقصه را قبول یا رد کند که بدیهی است این عبارات کلی باب نظارت سازمان‌های نظارتی عام را محدود می‌کند. همچنین بهتر بود یکی از اعضا این هیأت از قسمت حراست سازمان مربوطه باشد که از این طریق یک نظارت درونی ایجاد شود. همچنین این هیأت باید در پایان جلسه، تصمیمات خود را شفاف، مستند، مدلل تدوین کند و یک نسخه آن را به سازمان‌های نظارتی عام ارسال کند.

۴.۳. هیأت رسیدگی به شکایات مربوط به مناقصات

در صورتی که قرارداد مربوط به مناقصه مورد اعتراض، منعقد شده باشد و هیأت مذکور شکایت را وارد تشخیص دهد، رأی به تعلیق، فسخ یا جواز ادامه قرارداد می‌دهد.^۱ با توجه به مطلب فوق این هیأت، یک مرجع اختصاصی نظارتی در مرحله قراردادی است. البته همانند سایر مراجع اختصاصی نظارتی این مرجع نیز با چالش‌هایی روبه‌روست. از جمله اینکه در تبصره ۱ ماده ۸ ق.ب.م و بند «الف» ماده ۶ قانون اساسنامه هیأت رسیدگی به شکایات مصوب ۸۸، شکایت از معیارها و روش‌های ارزیابی پیشنهادها از صلاحیت این هیأت خارج شده است، در حالی که در ماده ۵ قانون اساسنامه هیأت مذکور به شکل تلویحی، آن را در صلاحیت هیأت قرار داده است، به این دلیل که تشخیص عدم رعایت مقررات و ضوابط مربوط، از طرف کمیته فنی - بازرگانی در ارزیابی کیفی مناقصه‌گران یا ارزیابی فنی پیشنهادها، خود نیاز به داشتن تخصص فنی و تکنیکی آن حوزه است. به عبارتی خود اعضا باید در این زمینه متبحر باشند تا عدم رعایت ضوابط فنی توسط دیگری را تشخیص دهند، یعنی اگرچه اعضای هیأت رسیدگی متخصص معیارهای ارزشیابی هستند، ولی قانون صلاحیت رسیدگی اعطا نکرده است. از طرف دیگر، برای نظارت مؤثر بهتر است این هیأت صلاحیت رسیدگی به اعتراض در مورد معیارها و روش‌های ارزیابی را داشته باشد، چراکه شکل‌گیری فساد در قراردادهای اداری می‌تواند از این مرحله نیز آغاز شود و رسیدگی به این موضوع سبب افشای فساد می‌شود. به هر حال اگر این استدلال را بپذیریم، این تناقض می‌تواند کارکرد نظارتی هیأت را ضعیف کند. همچنین پیمانکار بازنده ابتدا باید اعتراض خود را کتباً به بالاترین مقام دستگاه مناقصه‌گزار تسلیم کند و در

۱. ابطال قراردادهای اداری در صلاحیت دادگاه حقوقی عمومی است.

مرحله بعد نوبت به رسیدگی هیأت مذکور می‌رسد. این پیش‌شرط یک مزیت دارد و آن رسیدگی اداری به اختلاف است که مانع طولانی شدن دادرسی می‌شود و نیز رعایت اصل مهلت معقول برای رسیدگی است، ولی این ایراد وجود دارد که چون بالاترین مقام دستگاه مناقصه‌گزار در هیأت مناقصه شرکت می‌کند، رسیدگی آن به این اختلاف می‌تواند اصل بی‌طرفی را مخدوش کند. از طرف دیگر بهتر بود رسیدگی در این هیأت دودرجه‌ای باشد تا اعمال نظارت مضاعف رخ دهد.^۱ همچنین وفق تبصره ماده ۸ قانون اساسنامه هیأت رسیدگی، خودداری شاکی از ارائه مستندات به هیأت رسیدگی به مفهوم انصراف از شکایت است، درحالی که ممکن است این خودداری ناشی از عدم دسترسی موقت یا حالت فورس‌ماژور باشد که برای شاکی ایجاد شده است یا ناشی از مکتوم کردن و پنهان‌کاری مناقصه‌گزار در اسناد مورد نیاز مناقصه‌گر باشد که این مقرر به راحتی می‌تواند هم حقوق شاکی را برای شکایت مخدوش کند و هم زمینه فساد و پنهان کردن تبانی را فراهم سازد. نقص این روند آنجا آشکارتر می‌شود که طبیعتاً پیدا کردن اسناد و مدارک مبنی بر تبانی و فساد چیزی عیان نیست و جمع‌آوری آن زمان‌برتر می‌شود، جایی که قرار باشد شاکی آنها را از دل دستگاه مناقصه‌گزار استخراج کند. همچنین خودداری دستگاه مناقصه‌گزار یا مسئول ذی‌ربط از ارائه مستندات و مدارک به هیأت رسیدگی، قابل پیگیری در مراجع ذی‌صلاح است. واژه مراجع ذی‌صلاح مبهم و نامعلوم است که گویا این وظیفه شاکی است که مرجع صالح را پیدا کند و وظیفه هیأت رسیدگی تمام شده است، بدون نتیجه خاص. این نقیصه می‌تواند دستاویزی شود برای دستگاه مناقصه‌گذار یا مسئول مربوط که با ارائه ندادن مدارک، فرصتی برای امحای مدارک تبانی و هماهنگی با سایر طرف‌های درگیر فساد و پیاده‌سازی سناریویی جهت فرار از رصد مراجع نظارتی، پیدا کند. همچنین بهتر بود آیین دادرسی خاص این هیأت وجود داشت که مثلاً ابهاماتی مانند ورود ثالث نیز برطرف می‌شد. موضوعی که موجب شفافیت بیشتر می‌شود، به این صورت که اگر در شکایت یک شرکت‌کننده در مناقصه به هیأت مذکور، یک شرکت‌کننده دیگر خود را ذینفع ببیند، قاعداً باید بتواند وارد رسیدگی شود^۲ یا اینکه با درخواست شاکی، هیأت مذکور بتواند دستور موقت برای فرایند برگزاری مناقصه صادر کند. بنابراین وجود آیین دادرسی اداری خاص برای رسیدگی به شکایات مطروحه در این هیأت به‌طور مؤثر می‌تواند فساد شکل‌گرفته در بستر فرایند مناقصات و مزایده‌ها را کشف کند.

۱. در آلمان شکایت از نتیجه مناقصه ابتدا در اتاق بازرسی فدرال رسیدگی می‌شود و در صورت اعتراض در شورای ملی

تجدیدنظرخواهی مجدداً رسیدگی صورت می‌گیرد (Preda, 2019: 69).

2. Article 55 the UNCITRAL model law on the procurement of goods, construction and services (1994)

۴. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

قراردادهای اداری به منظور تأمین خدمات عمومی از محل واگذاری‌ها به بخش خصوصی از طرف دولت و همچنین حجم انبوه سرمایه و تعدد نفرات مرتبط با آنها دارای جایگاهی مهم در نظام حقوقی هر کشور است. از طرف دیگر پیچیدگی و ابهام در نظام حقوقی قراردادهای اداری، محدودیت منابع مالی و تأمین اعتبار، ضرورت تخصیص عادلانه این منابع، وسوسه و سوءاستفاده از قدرت و صلاحیت مقامات دولتی در انعقاد قراردادهای اداری، دسترسی آسان به منابع مالی و بودجه‌ای قراردادهای اداری و سرمایه‌های زیاد نهفته در خصوص این نوع قراردادها، از جمله دلایلی است که قراردادهای اداری را به «گلوگاه فساد اداری» تبدیل کرده است. بر همین اساس به منظور پاسداری از حقوق مردم و بیت‌المال، افزایش بهره‌وری و کارآمدی ادارات دولتی، جلوگیری از فساد مالی اداری و سوءاستفاده‌های مدیران و کارمندان دولتی نظارت، ضرورت خود را پیش از پیش آشکار می‌سازد.

نظارت بر قراردادهای اداری می‌تواند از طریق مراجع اختصاصی نظارتی اعمال شود. این نوع مراجع اختصاصاً به نظارت بر قراردادهای اداری می‌پردازند و اساساً تنها صلاحیت نظارتی آنها مربوط به تشریفات و قراردادهای اداری است، مانند کمیسیون مناقصه، کمیته فنی-بازرگانی، هیأت ترک مناقصه و هیأت رسیدگی به شکایات مربوط به مناقصات.

با توجه به مطالب ارائه شده در باره نظارت بر قراردادهای اداری در حقوق ایران نقایصی در خصوص ساختار و صلاحیت مراجع اختصاصی نظارتی وجود دارد، از جمله وابستگی اداری اعضای کمیسیون‌ها و تحت تأثیر قرار گرفتن نظرهای آنها در انتخاب مناقصه‌گر، نبود مرجع واحد برای مدیریت و نظارت بر کل قراردادهای اداری دستگاه‌های اجرایی و تعدد و تکرار کمیسیون‌های مناقصه و پراکندگی نظارت در این خصوص، نبود دادگاه اداری با صلاحیت رسیدگی به اختلافات قراردادهای اداری، عدم صلاحیت مراجع اختصاصی نظارتی در خصوص اینکه اصلاً وجود یک قرارداد اداری برای پیشبرد اهداف یک اداره ضروری است یا خیر. همچنین عدم صلاحیت هیأت رسیدگی به شکایات مربوط به مناقصات در خصوص اینکه آیا اساساً ملاک‌ها و ضوابط انتخاب یک مناقصه‌گر متناسب با ماهیت یک قرارداد اداری است یا صرفاً برای انتخاب یک مناقصه‌گر خاص تدوین شده است و این ملاک‌ها و ضوابط ارتباط مستقیم با کیفیت ذاتی آن قرارداد اداری ندارد. در مقابل به نظر می‌رسد حقوق اداری ایران «تکثرگرایی نهادهای نظارتی» را در برابر «وحدت‌گرایی نهادهای نظارتی» پذیرفته است، نکته‌ای که اگر ایرادات یادشده را نادیده بگیریم، تنها اثر آن ایجاد لایه‌های امنیتی-نظارتی است و خوش‌بین بود که اگر فساد اداری از یک لایه نظارتی رد شد، لایه نظارتی بعدی آن را به دام می‌اندازد و این نکته‌ای است که در «وحدت‌گرایی نهادهای نظارتی» وجود ندارد.

با عنایت به مطالب فوق به نظر می‌رسد حتی اگر «نظریه تکررگرای نهادهای نظارتی» را در حقوق قراردادهای اداری ایران بپذیریم، لیکن تصویب قانون واحدی در خصوص «نظارت بر قراردادهای اداری» بسیار ضروری احساس می‌شود.

۵. پیشنهاد موضوع

۱. بسط و توسعه «وحدت‌گرایی و تکررگرای نهادهای نظارتی» در حقوق اداری ایران و
۲. ارائه الگوی مطلوب برای «قانون نظارت بر قراردادهای اداری».

منابع

۱. فارسی

الف) کتاب‌ها

۱. اسماعیلی هریسی، ابراهیم (۱۳۸۷)، شرح و تفسیر قانون برگزاری مناقصات، تهران: دادگستر.
۲. امامی، محمد؛ استوارسنگری، کورش (۱۳۹۱)، حقوق اداری، ج ۲، تهران: میزان.
۳. انصاری، ولی‌اله (۱۳۸۷)، کلیات حقوق قراردادهای اداری، چ چهارم، تهران: حقوقدان.
۴. راسخ، محمد (۱۳۸۸)، نظارت و تعادل در نظام حقوق اساسی، تهران: دراک.
۵. رضایی‌زاده، محمدجواد (۱۳۸۵)، حقوق اداری ۱، تهران: میزان.
۶. زارعی، محمدحسین (۱۳۹۰)، تقریرات حقوق قراردادهای اداری، دوره کارشناسی ارشد حقوق عمومی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی.
۷. طباطبایی مومنی (۱۳۸۷)، حقوق اداری، چ پانزدهم، تهران: سمت.
۸. کریمی، محمد؛ محمدکریمی، شهرام؛ عربشاهی، نادر (۱۳۸۹)، روش‌های حل اختلافات و دعاوی قراردادهای ساخت، تهران: فدک ایساتیس.
۹. قاضی، ابوالفضل (۱۳۷۳)، حقوق اساسی و نهادهای سیاسی، ج ۱، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

ب) مقالات

۱۰. رستمی، ولی (۱۳۹۴)، «تعدیل در قراردادهای اداری»، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، دوره ۴۵، ش ۲، ص ۲۱۵-۲۳۶.
۱۱. رستمی، ولی؛ کبگانی، حسن؛ طالبی‌زاده، معین (۱۳۹۶)، «بررسی علل بروز و روش‌های پیشگیری از فساد اداری

«فصلنامه علمی و تخصصی رهیافت پیشگیری، ش ۲، ص ۲۳-۴۸.
۱۲. ویژه، محمدرضا (۱۳۹۳)، «حق فسخ و انفساخ قراردادهای پیمانکاری دولتی»، فصلنامه مطالعات حقوق
خصوصی، دوره ۴۴، ش ۱، ص ۱۰۵-۱۲۴.

۲. انگلیسی

A) Books

1. Vergina, vedinas (2017), *Administrative law*, Bucharest, universal juridic, fifth edition.

B) Articles

2. Aboelazm, karem sayed (2019), " centralization and decentralization of public procurement ", *journal of advances in management research*, Vol.16, No. 3, pp. 262-276.
3. Boudreaux, C. J., Nikolaev, B. N., & Holcombe, R. G. (2017), "Corruption and destructive entrepreneurship" *Small Business Economics*, Vol.51, No.1, pp.181-202.
4. Castro ,F, M., Guccio, C., Pignataro, G., & Rizzo, I. (2018)," Is competition able to counteract the inefficiency of corruption? The case of Italian public works " , *Economia e Politica Industriale*, Vol.45, No.1, pp.55-84.
5. Cucu, Doina(2019), "Works contract- administrative contract. the implication of legislative chances on ongoing works contracts", *challenges of knowledge society ,public law*, pp.503-506.
6. Ferwerda, J, Deleanu. I, Unger. B. (2016)," Corruption in Public Procurement: Finding the Right Indicators". *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol.23, No.2, pp.245-267.
7. Pathamayada, Phakakar (2017), "System and Process of Administrative Justice Affairs: Red-Tapes in Administrative Proceedings", *RSU International Journal of College of Government*, Vol. 4, No. 1, pp.87-95.
8. Petkov. M, (2019)," La palombara s parentela in Bulgaria: the case of public procurement contracts", *Oligarchic party group relation in Bulgaria*, pp. 59-75.
9. preda, lonel (2019), "comparative analysis of the characteristics of public procurement systems in Germany, France and Romania", *Review of international comparative management*, Vol.20, issue 1, pp. pp.63-77.
10. Pimentel, Maria Kristina Villanueva (2004), procurement watch ,inc. : the role of civil society in public procurement reforms in the Philippines ,in; khiv. thai, *Challenges in public procurement: an international perspective*, FL,USA, pre academics press ,Vol. 3, pp.37- 47.
11. Moniko. Bauhr, Czibik. Agnes, Licht. Jenny de Fine,(2019)." Lights on the shadows of public procurement: transparency as an antidote to corruption", *Governance*, special issue, pp. 1-29.
12. Neupane.A , Soar.J, Vaidya.K Yong.G (2012)," ROLE OF PUBLIC E-PROCUREMENT TECHNOLOGY TO REDUCE CORRUPTION IN GOVERNMENT PROCUREMENT", *International Public Procurement Conference*,

- Washington, pp.304-334.
13. Spahiu artan (2017), "Public Interest Opposite the Freedom of Contractual Will in Administrative Contracts in the Republic of Albania" *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, Vol. 6, No. 2 s1, pp. 37-48.
 14. Vaidya, Kishor, Sajeev, A. S. M. & Callender, Guy, (2006), "critical factors that influence e-procurement implementation success in the public sector", *journal of public procurement*, vol.6, issues 1&3. 6, ISSUES 1 & 3, pp.70-99.
 15. wang,qi; Zhang, Renjie & Lie, Junqi (2020)," Price/time/intellectual efficiency of procurement: uncovering the related factors in Chinese public authorities", *journal of purchasing and supply management*, Vol. 26, pp.1-15.
 16. wittig, wayne.a & geng, habib (2004), "Challenges in public procurement : comparative views of public procurement reform gambia",in; khiv. thai, *Challenges in public procurement: an international perspective*, FL,USA, pre academics press,Vol. 3, pp.21- 36.

C) Documents

- 17.Gauthier B., Lesné F. (2018), Reported Corruption vs. Experience of Corruption in Public Procurement Contracts, Clermont, *FERDI*, Working paper P242.
18. World bank, (1997). *helping countries to combat corruption. The role of the world bank*,Washington D.C.
19. UNCITRAL, (1994), model law on the procurement of goods, construction and services.
20. Working Group on Transparency in Government Procurement, (2002), WT/WGTGP/3.